

РОЛЯ ВІЛЕНСКАГА ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТАРА К. П. КАЎФМАНА Ў ФАРМІРАВАННІ ЎРАДАВАЙ ПАЛІТЫКІ Ў БЕЛАРУСІ

Тарасевіч А.А.
БДПУ

Унутраная палітыка царскага ўрада выклікае значны інтарэс у даследчыкаў. Гэта тлумачыцца тым, што недастатковая вывучанасць дадзенай праблемы зрабіла яе вывучэнне актуальным на сённяшні дзень. У 60-я гг. XIX ст. беларускія землі ўяўлялі сабой адзін з самых “праблемных” рэгіёнаў Расійскай імперыі. Менавіта ў гэты перыяд выявіліся складанейшыя супярэчнасці, якія патрабавалі цэлага комплексу мерапрыемстваў па розных накірунках унутранай палітыкі, і перш за ўсё неабходнасць пераадолення паўстання 1863–1864 гг. Шырокі ўдзел у паўстанні прывіліяваных слаёў мясцовага грамадства – польскага дваранства, чыноўніцтва і каталіцкага духавенства – у значнай меры паўплывала на рашэнне самадзяржаў правесці русіфікацыю краю. У абстаноўцы ваеннага палажэння і надзвычайных мер па-новаму прыходзілася праводзіць аграрную рэформу, будаваць адносіны з саслоўямі і фарміраваць канфесійную палітыку.

Па прычыне асобага палажэння віленскага генерал-губернатара большае значэнне для выпрацоўкі ўнутранай палітыкі імперыі меў індывідуальны падыход генерал-губернатара да гэтага пытання. Ён не столькі назіраў за дзеяннем дзяржаўнага механізму, колькі накіроўваў палітыку імперыі ў рэгіёне. Сярод віленскіх генерал-губернатараў асобае месца займае фігура К.П. Каўфмана, якога многія сучаснікі называлі паслядоўнікам М.М. Мураўёва.

Вывучэнне мерапрыемстваў К.П. Каўфмана змога даць дакладнае ўяўленне аб прыарытэтах у кіраванні краем у 1865–1866 гг., дазволіць вылучыць асноўныя задачы і накірункі ў палітыцы на беларускіх землях.

У дарэвалюцыйнай гістарыяграфіі амаль не закраналася праблема фарміравання і развіцця палітыкі царызму падчас кіравання К.П. Каўфмана ў Беларусі. Вядомы заваёўнік Сярэдняй Азіі, на пасадзе віленскага генерал-губернатара ён не прыцягваў да сябе значнай увагі даследчыкаў. Можна адзначыць адзіную працу Е.М. Талбухава [22], ў якой ён паспрабаваў прасачыць дзейнасць генерал-губернатара ў Беларусі. Астатнія аўтары павярхоўна ці ўскосна даюць звесткі аб яго кіраванні.

Пасля рэвалюцыі адбылося пераасэнсаванне многіх палажэнняў мінулай гістарыяграфіі, прыарытэт атрымалі даследванні сацыяльнай сітуацыі. На жаль, праблемам унутранай палітыкі ўдзялялася адносна менш увагі. Усе змены ва ўрадавай палітыцы ў 1860-я гады разглядаліся ў плоскасці сацыяльна-эканамічных адносін. Гэта адлюстроўваюць працы В.П. Панюціча і С.М. Самбук [18; 20].

Канкрэтны аналіз урадавай праграмы і расстаноўкі сіл унутры вышэйшай бюракратыі ў найноўшых даследваннях належыць Л.Е. Гарызонтаву [1]. Да ліку даследчыкаў, якія распрацоўваюць праблематыку адносна 1865–1866 гг. можна аднесці расійскага гісторыка А.А. Камзолаву [10]. Такім чынам, у гістарыяграфіі пытанне аб фарміраванні ўрадавага курса ў Беларусі не атрымала поўнага і ўсебаковага адлюстравання.

Вывучэнне дзейнасці генерал-губернатара К.П. Каўфмана патрабуюць вывучэння шырокага кола крыніц. Адным з галоўных тыпаў крыніц з’яўляюцца заканадаўчыя матэрыялы. Да іх адносяцца артыкулы Звода законаў Расійскай імперыі, цыркуляры, інструкцыі, распараджэнні і запіскі генерал-губернатара. Гэтыя матэрыялы змяшчаюцца як непасрэдна ў Зводзе законаў Расійскай імперыі, так і шматлікіх зборніках дарэвалюцыйных выданняў [15; 16].

Галоўнейшымі крыніцамі для гэтай тэмы з’яўляюцца дакументы афіцыйнага справаводства. У лік афіцыйна-справаводчых матэрыялаў трэба аднесці цыркулярныя распараджэнні віленскага генерал-губернатара, якія рэгламентавалі дзейнасць падначаленых яму службовых асоб і ўстаноў. Яны змяшчаюцца ў фондах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі – Канцылярыі мінскага (295 ф.), віцебскага грамадзянскіх губернатараў (1430 ф.) Аднак трэба сказаць, што яны яшчэ не былі вывучаны ў поўным аб’ёме і не прыцягваліся да вырашэння пастаўленых перад намі задач.

Значны пласт крыніц ствараюць розныя запіскі, справаздачы і праекты вышэйшых саноўнікаў. Найбольш значнымі для нашай работы будуць запіскі віленскага генерал-губернатара М.М. Мураўёва [11; 12]. Важную складаючую частку афіцыйнага справаводства прадстаўляе службовая перапіска, данясенні і дакладныя запіскі чыноўнікаў сярэдняга рангу [7].

На аснове шырокага кола крыніц у працы прадпрынята спроба прасачыць фарміраванне ўрадавай палітыкі ў Беларусі. Даследаванне прадугледжвала аналіз мэтай і задач, якія праследваліся дзяржавай у яе інтарэсах, а таксама метадаў і сродкаў, пры дапамозе якіх гэтыя інтарэсы праводзіліся ў жыццё.

Яшчэ да прызначэння К. П. Каўфмана віленскім генерал-губернатарам яму прыйшлося на практыцы знаёміцца з польскім пытаннем. Двойчы ў 1863 і 1864 гг. ён быў камандзіраваны ў Варшаву для выпрацоўкі мерапрыемстваў па пераадоленню паўстання 1863–1864 гг. і кантроля за іх выкананнем. Перад ім стаяла задача правесці поўную русіфікацыю краю, а з іншага – не настрайваць супраць сябе мясцовыя эліты.

К.П. Каўфман лічыў, што падаўленнем паўстання праблемы ў краі не будуць вырашаны. Таму ім была вырацавана паслядоўная і мэтанакіраваная праграма пераўтварэнняў, якая ўключала:

1. узмацненне уплыву праваслаўнага духавенства, для чаго ён патрабаваў павялічыць колькасць адукаваных святароў і даць духавенству матэрыяльнае забеспячэнне;
2. распаўсюджванне ў краі цэлай сеткі народных школ, дзе навучанне зрабіць абавязковым і весці яго ў строга рускім накірунку;
3. умацаванне рускага землеўладання ў шасці паўночна-заходніх губернях і паляпшэнне быту сялянства.

Праграма гэтая была не новая, яна была арганічным працягам т. зв. “сістэмы Мураўёва”, але выкананне яе патрабавала непахіснасці дзеянняў. Для дасягнення ў Беларусі вызначаных урадам мэтай К.П. Каўфман прапанаваў адзінае выйсце – “уничтожить здесь польский вопрос” [8, с. 506]. Вось у гэтым русле і распачаў сваю палітычную дзейнасць новы генерал-губернатар.

Такім чынам, выцясненне “польскага элементу” у сацыяльна-эканамічным плане пры дапамозе ўладкавання сялян і павелічэння рускага землеўладання, а ў палітычным – шляхам паслаблення ролі польскага дваранства і каталіцкай царквы ў грамадскім жыцці краю – такія галоўныя складаючыя палітыкі генерал-губернатара К.П. Каўфмана.

Імкнучыся паслабіць уплыў польскіх памешчыкаў на дробную шляхту і пазбавіць яе саслоўных прывілеяў, урад пасля падаўлення паўстання зноў вярнуўся да распрацоўкі разбору шляхты і законаў па прыпісцы яе да падатковага саслоўя [5, с. 74]. Пазбавіўшы шляхту яе саслоўных прывілеяў, урад спадзяваўся тым самым не проста змяшаць яе з сялянствам, але і парушыць яе саслоўныя сувязі з польскім памесным дваранствам.

Урад паставіў перад сабой задачу падарваць значэнне польскага землеўладання ў гаспадарчым жыцці краю і тым самым паменшыць палітычнае значэнне польскіх памешчыкаў. На іншых пачатках будавалася палітыка ў адносінах няпольскага дваранства. Урад пасля падаўлення паўстання вырашыў падтрымаць яго эканамічна. Для зацікаўлення рускіх пакупнікоў у Беларусі ўрад распрацаваў сістэму льгот, якімі тыя карысталіся.

На аснове інструкцыі 23 ліпеня 1865 г. рускія чыноўнікі атрымалі права набываць у Беларусі на льготных умовах казеныя землі і канфіскаваныя маёнткі ўдзельнікаў паўстання. Прадугледжваліся меры па недапушчэнню выкарыстання гэтых зямель палякамі і яўрэямі [19, с. 75–77]. Памер надзелаў у 300–1000 дзесяцін быў вызначаны з улікам права галаса ў будучых земскіх сходах. Урад нават пайшоў на значныя саступкі пакупнікам у выглядзе прыдатных умоў атрымання ссуды. Аднак рэалізацыя інструкцыі 23 ліпеня 1865 г. не магла поўнасьцю вырашыць праблему рускага памеснага землеўладання ў заходніх губернях. Усяго ў Беларусі 574 чыноўнікі як узнагароду за службу купілі зямлю на льготных умовах па інструкцыі 23 ліпеня 1865 г. [20, с. 48].

Таму восенню 1865 г. віленскі генерал-губернатар К.П. Каўфман прадставіў імператару запіску з новымі прапановамі па ўмацаванню рускага землеўладання ў заходніх губернях. У выніку 10 снежня 1865 г. быў выдадзены закон аб забароне асобам

польскага паходжання купляць маёнткі ў Заходнім краі і аб абавязковым продажы за 2 гады ўсіх маёнткаў, секвестраваных у час паўстання 1863–1864 гг.

Разам з тым, К.П. Каўфман лічыў, што абмяжоўвацца рэалізацыяй дадзеных прапаноў вызначыла б спыніцца на шляху дасягнення ўрадавай мэты. Таму ён прапаноўваў распаўсюдзіць абавязковы продаж і на астатнія несеквестраваныя маёнткі асоб, высланых з краю ў адміністрацыйным парадку. Усе гэтыя меры разам з шырокімі льготамі і перавагамі для рускіх памешчыкаў павінны былі, на думку генерал-губернатара, прыцягнуць у край значную колькасць жадаючых набыць маёнткі з Расіі.

Імкнучыся не дапусціць абыходу законаў асобам польскага паходжання ў набыцці зямлі, 14 красавіка 1866 г. [21, с. 71] К.П. Каўфман звярнуўся да губернатара ў цыркулярнай прапановай аб недапушчэнні набыцця маёмасці палякамі ў гарадах.

К.П. Каўфман не імкнуўся пакінуць склаўшуюся сістэму нязменнай. Генерал-губернатар лічыў сялян адзіным адданым ураду саслоўем. Яго распараджэнні 1865–1866 гг. па перагляду аграрнай рэформы ў адносінах большага ўліку патрабаванняў сялян па сваіх выніках ішлі далей сялянскіх мерапрыемстваў М.М. Мураўёва. Былі праведзены дапаўняльныя паверачныя работы [10, с. 184]. Сяляне пераводзіліся на грашовую павіннасць у памеры будучага выкупнога плацяжу, з тым, што лішкі пераплачаных грошай залічваліся сялянам у выкупную ссуду [17, с. 6–7]. Уводзілася новая сістэма падаткаабкладання з рознымі працэнтнымі зборамі.

Спрабуючы знайсці прыхільнікаў улады, К.П. Каўфман звярнуў увагу на групу яўрэйскай грамадскасці. На думку генерал-губернатара, пры правільным падыходзе яна магла прынесці значную карысць ураду. Таму пачынае пераглядацца заканадаўства аб яўрэях, робяцца спробы яго лібералізацыі і стварэння ўмоў для больш эфектыўнага эканамічнага прымянення дзейнасці яўрэйскага насельніцтва.

Галоўнай жа мэтай свайго кіравання К.П. Каўфман лічыў умацаванне ў Беларусі “рускай народнасці і праваслаўя”. Канфесійная палітыка ўрада Расіі ў Беларусі была накіравана на падтрымку праваслаўнай царквы, а мэтай было знішчэнне ўплыву каталіцтва ў краі. Атаясамліваючы веравызнанне з нацыянальнасцю, К.П. Каўфман распачаў абмяжоўваць каталіцкую царкву ў яе правах і рупліва сачыць за дзейнасцю ксяндзоў.

Урад імкнуўся пацясніць каталіцкую царкву з яе пазіцый і паставіць дзейнасць яе духавенства пад кантроль адміністрацыі. Разам з тым, урад імкнуўся пазбегнуць дзеянняў, якія б маглі лічыць як ганенне на каталіцкую рэлігію. Закрыццё касцёлаў і капліц адбывалася з вялікай уважлівасцю, каб пазбегнуць папроку ў мэтанакіраваным знішчэнні каталіцызму. У працяг намечанай праграмы былі значна павялічаны аклады праваслаўным святарам, пабудавана шмат цэркваў і, наадварот, зачыненыя некаторыя каталіцкія касцёлы і кляштары, а дзейнасць і матэрыяльныя рэсурсы каталіцкай царквы былі пастаўлены пад жорсткі кантроль дзяржавы. Польская мова замянялася рускай у справаводстве, сферы народнай асветы і нават пры каталіцкіх богаслужэннях.

Па загаду К.П. Каўфмана была праведзена паверачная люстрацыя казенных уладанняў у заходніх губернях. У выніку гэтага было ўстаноўлена, што каталіцкія касцёлы і кляштары былі надзелены добрай зямлёй. Было прынята рашэнне аб канфіскацыі іх зямель і будынкаў у дзяржаўную казну. У ліпені 1865 г. К.П. Каўфман запатрабаваў справаздач губернатараў краю аб атрыманых сродках. Як правіла, яны накіроўваліся для медыцынскага і грамадзянскага карыстання [14, л. 1, 3, 11].

Пры К.П. Каўфмане шмат увагі звярталася на палажэнне царкоўна-будаўнічай справы. Генерал-губернатар звярнуўся да грамадскасці за дапамогай у будаўніцтве, заклікаючы рабіць ахвяраванні на гэтую справу [13, л. 507]. Падчас свайго падарожжа па краю К.П. Каўфман пры аглядзе цэркваў, якія будаваліся павятовымі царкоўнымі камітэтамі, як інжынер, нярэдка даваў карысныя парады і загады па будаўніцтву [22, с. 103].

Дзейнічаючы ў русле ўрадавай палітыкі, генерал-губернатар рабіў захады для павелічэння адукацыйнага ўзроўню праваслаўнага святарства. Ён асабіста звяртаўся да мітрапаліта Іосіфа аб пасылцы ў Пецярбургскую і Маскоўскую духоўныя акадэміі навучэнцаў Літоўскай духоўнай семінарыі. Быў нават прадугледжаны артыкул аб фінансаванні іх на ўвесь тэрмін навучання [6, с. 507-508].

Так як галоўнай крыніцай асноўных кадраў мясцовага чыноўніцтва былі сярэднія навучальныя ўстановы, урад перагледзеў сістэму адукацыі ў краі. Разумеючы, што нельга і ў будучым увесць час разлічваць толькі на перавод чыноўнікаў з унутраных губерняў, урад планаваў падрыхтоўку іх на месцы. Дзейнічала сістэма ўзнагарод за выдатнае навучанне будучых настаўнікаў. Пры К.П. Каўфмане ўводзяцца спецыяльныя стыпендыі для падрыхтоўкі настаўнікаў у навучальных ўстановах Віцебскай і Магілёўскай губерняў [3, с. 29].

Урадавая палітыка прадугледжвала абмежаванне ў прыёме дзяцей каталіцкага дваранства ў сярэднія навучальныя ўстановы краю. У той жа час са справаздачы па кіраванню Віленскай навучальнай акругай за 1865 г. можна зрабіць вывад аб зусім не прыгнечаным стане каталіцкага насельніцтва. Так, у сярэдніх навучальных установах колькасць каталікоў пераважала над праваслаўнымі ў некалькі разоў. Толькі ў павятовых вучылішчах перавага была на карысць праваслаўных – 540, а каталікоў – 430 [4, с. 97].

Па ініцыятыве генерал-губернатара з 1865 г. пачалася праца па стварэнню Віленскай публічнай бібліятэкі [4, с. 113]. Трэба адзначыць, што К. П. Каўфман аказваў новай установе садзеянне, перадаваў ёй канфіскаваныя бібліятэкі і выдаваў сумы на яе ўтрыманне. К.П. Каўфман набыў з асабістых сродкаў для публічнай бібліятэкі збор рускіх манет г. Расіньёна і багатую бібліятэку Ф. Сміта, якая ўключала ў сябе 14 000 кніг і вялікую калекцыю карт і атласаў [2, с. 595].

Урадавая палітыка ставіла задачу праводзіць у жыццё элементы рускай культуры і асветы на беларускіх землях. Галоўным жа сродкам дасягнення гэтага К. П. Каўфман бачыў у стварэнні ў краі рускага тэатра. Па прыездзе ў край генерал-губернатар канстатаваў заняпад тэатраў увогуле (за выключэннем толькі ў Гродна). К.П. Каўфман 12 лістапада 1865 г. піша ліст, дзе апісвае становішча тэатраў і свае погляды на іх дзейнасць. «...Я желал бы в будущем 1866–1867 гг. дать новую жизнь здешним театрам, сосредоточив главное руководство общим направлением дела и репертуарною частью в Вильне» [9, с. 450]. Вядомы пісьменнік Астроўскі пачаў пісаць для тутэйшых тэатраў «Осаду Смоленска», Пісемскі – драму з жыцця Аляксандра Цвярскага, а Чаеў – трагедыю «Изгой». Такія таленавітыя артысты Маскоўскага тэатра, як Рэшымаў, Фёдарова, Піунова, Літвінава паехалі ў Вільню. К.П. Каўфман пачаў праектаваць новы будынак тэатра ў Вільне і звярнуўся да міністра двара графа Адлерберга за дапамогай. Але хутка справа аднаўлення культуранага жыцця краю на рускіх пачатках сустрэла супрацьдзеянне ў Пецярбурзе.

У якасці віленскага генерал-губернатара К.П. Каўфман працягваў палітыку, пачатую М.М. Мураўёвым. Пры непасрэдным удзеле і па ініцыятыве К.П. Каўфмана была праведзена карэктывіроўка аграрнай рэформы на карысць сялян, а польскія памешчыкі былі абкладзены пастаянным пазямельным зборам, які праіснаваў да 1897 г. Разам з тым, К.П. Каўфман не імкнуўся пакінуць склаўшуюся сістэму нязменнай. Распараджэнні генерал-губернатара 1865-1866 гг. па перагляду аграрнай рэформы ў адносінах большага ўліку патрабаванняў беларускіх сялян па сваіх выніках ішлі далей сялянскіх мерапрыемстваў М.М. Мураўёва, хоць і ў адным напрамку. Акрамя таго, К.П. Каўфман у больш шырокіх памерах, чым у папярэдні час, выкарыстоўваў у мэтах русіфікацыі патэнцыял мясцовага адміністрацыйнага апарату пры пераводзе сялян-беларусаў з каталіцызму ў праваслаўе. Польская мова замянялася рускай у справаходстве, сферы народнай асветы і нават пры каталіцкіх багаслужэннях. З іншага боку, у перыяд праўлення К.П. Каўфмана былі значна павялічаны аклады праваслаўным святарам, пабудавана шмат цэркваў.

Шмат неблагіх пачаткаў К.П. Каўфмана было няздзейснена. Новае мерапрыемства ў краі, якое патрабавала санкцыі сталічных улад, затрымоўвалася ці прыпынялася ў канцылярыях пад рознымі выглядамі. Між тым і думка К.П. Каўфмана – адкрыццё духоўнай акадэміі ў Вільне, свету не пабачыла.

Літаратура

1. Горизонтов, Л.Е. Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше. (XIX– начало XX в.). – М.: Индрик, 1999. – 272 с.
2. Документы і матэрыялы па гісторыі Беларусі (1772-1903 гг.). // Пад. рэд. Н. М. Нікольскага. У 2 т. Т. 2. - Мінск: Выд-ва Акадэміі навук БССР, 1940. – 1120 с.

3. Журнал Министерства народного просвещения. Часть СXXXI. - СПб., 1865. – 225 с.
4. Журнал Министерства народного просвещения. Часть СXXXI. - СПб., 1866. – 244 с.
5. Жытко, А.П. Да пытання аб “разборы” шляхты на Беларусі ў XIX ст. // Весці БДУ. - 1998. - №1. – С. 70-77.
6. Извеков, И.Д. Исторический очерк состояния православной церкви в Литовской епархии за время с 1839-1889 г. - М.: печатня А. И. Снегиревой, 1899. – 577 с.
7. Казначеев, А.Г. Между строками одного формулярного списка: 1823-1881 гг. // Русская старина. – 1881. - №12. – С. 817-880.
8. Катков, П.А. Что нам делать с Польшей? // Русский вестник. – 1863. – № 3. – С. 468-506.
9. [Кауфман, К.П.] К.П. Кауфман о театре в Северо-Западном крае: Письмо в Москву из Вильны (1865 г.) // Русский архив. - 1891. - №1. – С. 440 – 451.
10. Комзолова, А.А. Политика самодержавия в Северо-Западном крае в эпоху Великих реформ. – М.: “Наука”, 2005. – 382 с.
11. Муравьев, М.Н. Записки об управлении Северо-Западным краем и об усмирении в нем мятежа. 1863-1866 гг. // Русская старина. - 1883. - №1. – 131-166.
12. [Муравьев, М.Н.] Четыре политические записки гр. М. Н. Муравьева – Виленского // Русский архив. – 1885. - №6. – С. 161-199.
13. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). - Ф. 43. Мінская губернская царкоўна-будаўнічая прысутнасць. - Воп. 5. - Спр. 9.
14. НГАБ. - Ф. 1430. Канцылярыя віцебскага грамадзянскага губернатара. - Воп. 1. – Спр. 32011.
15. Несколько слов о правилах для продажи и покупки имений в Северо-Западном крае. – Вильна: тип. штаба Вилен. Воен. округа, 1866. – 20 с.
16. О положении крестьянского дела в губерниях Северо-Западного края (Из Виленского Вестника). - Вильна: Тип. А. К. Киркора, 1865. – 14 с.
17. Ольшевский, Б.Г. Права по землевладению в Западном крае. - СПб.: типолитография Ю. А. Мансфельдт, 1899. – 77 с.
18. Панютин, В.П. К вопросу о поземельной политике царизма в Белоруссии во второй половине XIX века // Из истории крестьянства Белоруссии. – Минск: «Навука і тэхніка», 1978. – 373 с.
19. Рафальский, Т. Сборник узаконений и распоряжений по землевладению в Западных губерниях с решениями Правительствующего Сената. / Сост. Т. Рафальский. – Киев: тип. губерн. правления, 1895. – 250 с.
20. Самбук, С.М. Политика царизма в Белоруссии в 60–90-е гг. XIX века. – Минск: «Наука и техника». 1980. – 411 с.
21. Сборник правительственных распоряжений по водворению русских землевладельцев в Северо-Западном крае. – Вильна: тип. Штаба Виленского военного округа, 1870. – 344 с.
22. Толбухов, Е.М. В борьбе за русское дело (эпизод из гос. деятельности К.П. фон Кауфмана) // Исторический вестник. - 1909. - № 6. - С. 91-131.